

A nagy északi háború hadseregei. A kozák, a svéd és az orosz hadsereg fejlődése a 17–18. század fordulóján

ÁRVAI LAJOS

Bevezetés

A poltavai csata a 18. század egyik legfontosabb ütközete volt. Mai historiográfiai megítélése mégis kissé statikus. A terjeszkedő orosz birodalom legyőzte a sokkal kisebb és jelentéktelenebb svéd birodalmat és annak ukrán szövetségeseit, ezáltal szert tett Kelet-Európa nagy részére. A helyzet azonban ennél bonyolultabb volt. I. Péter Oroszországa ugyan hatalmas készletekkel és emberanyaggal rendelkezett, viszont hadserege elmaradott volt, továbbá az európai kultúrát és államszerkezetet sem tette teljesen magáévá. Péter, aki végigjárta egész Európát, Svédországot találta a legmegfelelőbb modellnek. Átvették a svéd államigazgatást, a szenátori rendszert és a hadserege mintájára újjászervezték az egész orosz haderőt is. De 1709-re még korántsem sikerült mindezt zökkenőmentesen végrehajtani. A nagy északi háború során XII. Károly legyőzte az ellene koalícióban felálló Lengyelországot, Dániát és Szászországot, és már csak Oroszország állta útját a svédeknek, akiket hajtott a *Dominium maris baltici* birodalmi ideológiája.¹ Ivan Mazepával szövetségre lépve Oroszországot nem csak a háború elvesztésének ténye fenyegette, hanem Ukrajna kiszakadása is. Ez a szemelvény a háborúban részt vevő három nemzet hadseregeit és azok fejlődését igyekszik bemutatni.

¹ A Balti-tenger feletti teljes uralom ideológiája.

A kozák hadsereg

1667-ben Lengyelország és Oroszország felosztotta egymás között a hetmanátust. Korábban Ukrajna nem rendelkezett politikai határokkal.² Ukrajna hivatalos elnevezése ezután a Zaporozsjei Had lett, egyszerre jelölve a hadsereget és államszervezetet. A lakosság tömegesen csatlakozott a hadsereghez és tradicionális kozák formációkba szerveződött. A Lengyelországtól való elszakadás következtében megszűnt az addigi közigazgatási rendszer.³ Helyébe a kozák ezredek léptek adminisztratív egységekként, amelyek a hetman főparancsnoksága alatt az új államapparátus alapvető, fontos egységét képezték. A 17. század végére a kozákság teljesen más karaktert kapott, ami az erőteljes militarizációban nyilvánult meg.⁴ Nem tisztázott, hogy ez az új államapparátus monarchikus, vagy inkább köztársasági jegyeket hordozott-e magán. Ennek eldöntéséhez a hetmani jogköröket kell részletesebben áttekinteni. A *hetman* szerepkörét az akkori források nem pontosan határozzák meg.⁵ A hetman regnálását erőteljesen korlátozta kozákok legfontosabb döntéshozó szerve, a Hadsereg-Rada. Ezt több hetman tiszteletben tartotta, például Jurij Hmelnjickij vagy Pavel Tetrija. De vannak ennek ellenkezőjére is példák: Bogdan Hmelnjickij és Ivan Szamojlovics gyakorlatilag a szervezet mellőzésével kormányzott. Tehát amíg az előbbi hetmanok uralkodása köztársasági formához állt közelebb, az utóbbiak monarchikus államrendezkedéshez hasonlítottak. A hetman elméletileg mint egyeduralkodó kormányzott,⁶ viszont egyeduralmát hármass kötelezettség kötötte: kor-

² Bár 1649-ben „Kozák-Ukrajna” még 312 000 km²-re terjedt ki, az andruszovói békéhez képest a területe 208 000 km²-re csökkent.

³ Kertészné Varga Beáta: A Zaporozsjei Had hatalmi rendszerének felépítése és működése az orosz fennhatóság alatt In: Bebesi György (szerk.): „*Hatalmi ideológiák a szláv népek körében*”. Pécsi Tudományegyetem, Kelet-Európa és a Balkán története és kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2001. 66–67.

⁴ Carsten Kumke: *Führer und Geführte bei den Saporoger Kosaken. Struktur und Geschichte kosakischer Verbände im polnisch-litauischen Grenzland (1550–1648)*. Harrasowitz, Berlin, 1993. 61.

⁵ A *hetman* szót a kozákok a lengyel–litván államtól kölcsönözték, amely pedig a német *Hauptmann* szóból eredeztette a kifejezést. A lengyel–litván hadügyben hadvezér szerepkört takart.

⁶ Kettős jelképrendszert használva uralkodott. Viselt magánál egy *bulavát*, mely nagyban hasonlított a nyugati vezéri buzogányokra, valamint hordott magánál egy *buncsukot*, amely pedig keleti típusú, lófarokkal díszített katonai zászló volt.

látozta a kozákság az általános gyűlés révén, hűséggel tartozott a Romanovoknak és az ortodox egyháznak. A nagy északi háborúig minden hetmant a Hadsereg-Rada választott meg, de a személyét a cárnak is jóvá kellett hagyania. Minden új hetman megválasztásával új hetmani cikkelyeket is elfogadtak, amelyek alkotmányképpen is értelmezhetők, így erősítve a monarchikus jelleget. A hetmani feladatok közül kiemelkedett a külpolitika és a hadsereg irányítása, valamint rendelkezett földbirtok-adományozási joggal is. Az északi háború után a hetmani kormányzat kompetenciája csökkent és az orosz uralkodók fokozatosan törölték el autonómiáját.

A kozák hadsereg fővezére is a hetman volt. Rangban alatta helyezkedett el a *jeszaul*,⁷ amely a kozákok közt főkapitányi tisztséget jelentett. A hetmani helyettesi teendőket is ő látta el annak távollétében, elnökölt a Sztarsina Rada ülésein, irányította a tüzérséget, s követként is funkcionált. Minden hadseregszinten (Zaporozsjei Had, ezred, század) két jeszault neveztek ki. Mint a felsőbb parancsnok végrehajtói, előjáróként szolgáltak. Rangban alatta szolgált a *hadsereg-oboznij*.⁸ Úgy lehet értelmezni, mint táborszer-nagy vagy kvártélymester. Az „oboz” mint tartózkodó és gyülekező hely egyfajta szekérvárként szolgált. A 17. század második felétől átvette a tüzérség irányítását. A jeszaul és az oboznij szerepkörei nem teljesen elhatárolhatók, akadnak köztük átfedések. A legmagasabb rangú katonatisztek közé sorolható a *szudja*, azaz a főbíró. A hadseregen belül önálló bírói szervről beszélhetünk, háborús időben pedig a hatalomgyakorlást és az ítélkezést nem lehetett teljesen elválasztani, így a központi intézményesített igazságszolgáltatás fejként katonai és bírói ranggal is rendelkezett. Egyes kozák kötelékek kifelé történő képviselét ruházták rá anélkül, hogy a csoport jogi autonómiáját megtörték volna. A tisztség a regiszter-kozákoknál jelent meg először. Az ukrainai kozákság történetében az 1625-i kurukovói egyezmény eredményeként jöttek létre az ezredek, mikor a regiszter-kozákokat hat ezredbe tömörítették. 1654-ig az ezredek kizárólag katonai egységek voltak, majd 1654 után területi közigazgatási feladattal is ellátták őket. Az ezredek számát tekintve nem alakult ki egyöntetű vélemény, Szamovigyec 22-re, G. Grabjanka 35-re, G. Karpov 17-re,⁹ N. J. Kosztamarov pedig 16-ra becsüli

⁷ Ez a kifejezés a török–tatár nyelvből származik és hadfelügyelőt jelent. Ez a rang tekinthető az ezredesi rang előfutárának.

⁸ A szó etimológiailag közvetlen összefüggében áll az „oboz” orosz szóval. Eredeti jelentése „fuvar”.

⁹ Varga: A Zaporozsjei Had hatalmi rendszerének felépítése... i. m. 76–78.

az ezredek számát.¹⁰ Amit biztosan tudunk, az az, hogy Bogdan Hmelnickij a cártól a lajstromozott kozákok létszámának 60 000 főben való rögzítését kérte. Az ezredek támogatását bíró, nagy függetlenséggel rendelkező ezredesek gyakorlatilag kis vazallusok mintájára viselkedtek, mivel a hetman nem gyakorolt közvetlen irányítást felettük. Az ezredesek elsődleges feladata a katonák irányítása volt, de közigazgatási területként az ezredek kormányzói jogkörrel is rendelkeztek. A márciusi cikkelyekben két főkapitányt rendeltek egy-egy ezredhez, akiknek elsődleges kötelezettsége a rend és tisztaság fenntartása volt. Ezenkívül funkcióik megoszlottak: az egyik kapitány rendőri feladatokat is ellátott az ezreden belül, a másik pedig az ezredinduló biztosításáért volt felelős.

Minden ezredesnek voltak továbbá segédjei, illetve ezredírnokai. Ők közvetlenül az ezredeseknek tartoztak felelősséggel. Az ezredek alá tartozó századok száma eltérő volt, a terület lakosságától függően. A százados és az ezredes közt függési viszony volt, hasonló a hetman és az ezredes viszonyához. A századosokat választották, így ezen a szinten a demokratikus kozák tradíciók megőrződtek. Meglehetősen szűk hatáskörrel rendelkeztek a feladatuk sokrétűségéhez képest. A századosok munkáját segítették az *atamánok* és az írnokok, illetve a *kureny-atamánok*. A századosok alá falvak, illetve legfeljebb néhány kisebb város tartozott. A falvakban élő kozákok vezetője az atamán volt, aki polgári, katonai és igazságszolgáltatási jogkörrel is rendelkezett. A Zaporozsjei Szics és Had felépítése közt alapvető különbségek voltak. A szicskozákok esetében az alvezéreket meghatározott szituációkban választották, így tartós tagolódás nem tudott kialakulni. A csapatvezetők megmaradtak „kis hetmanoknak”, akik a *kosevoj-atamán* helyetteseként vagy kisebb csapatok vezetőiként léptek fel.

A kozák harcmodor nagyban hasonlított a tatár-török harcmodorhoz. Maga a kozák szó is a *kazah* török szóból származik, „szabadot” jelent, ami a Krími Tatár Kánságon belül szabad határőrző-fosztogató egységet takart. Általánosan a kozák egységek könnyűlovas csapatokat képeztek. Ezek a lovasok alkalmasak voltak rajtaütésekre, de a hadrendet nyílt csatában nehezen voltak képesek megtartani. Ezenkívül a kozákok rendelkeztek még könnyűgyalogsággal, amely a könnyűlovassághoz hasonlóan többé-kevésbé irregulárisnak tekinthető. Fegyverzetük többnyire könnyű muskétából, a lovasoknál dzsidából, illetve kopjából állt. Páncélt, védőfelszerelést csak a tisztek, de legtöbbször még azok sem viseltek. Kiemelkedően jó lövészek

¹⁰ N. I. Kosztomarov: *Bogdan Hmelnickij*. 1888. 58.

voltak. Ezt bizonyítja Voltaire is egyik írásában: „Mikor XII. Károly megkérdőjelezte a kozák vezetők rátermettségét, mert azok részegségtől minduntalan csapzottak voltak, kivitték a királyt a távoli árokhoz, felkapaszkodtak a hátsó lejtőjére, és kiválasztott célpontjukat 600 lépésről is pontosan leterítették.” A svéd doktrína¹¹ ellen a kozák hadtestek majdnem teljesen hatástalanok voltak. Az ezredesek és a hetman közötti kapcsolat „vazallusi” jellegű viszony volt, az ezredesek sok tekintetben önálló hatalommal rendelkeztek az általuk irányított terület felett. Ezzel magyarázható, hogy mikor Mazepa XII. Károlynak sereget toborzott, képtelen volt jelentősebb sereget kiállítani. Továbbá minden ezredest és tisztet egyenként kellett meggyőznie.

A svéd hadsereg, Gusztáv Adolf katonai reformjai

A svéd hadsereg a 17. század egyik legkiválóbb hadserege volt. A harmincéves háborúban legyőzte a Német-római Birodalmat és több fejedelemséget is megszerzett magának, ezzel letéve a svéd birodalom alapjait. A következő évszázadban a svéd birodalmi jelenlét dominált az egész baltikumi és kelet-európai térségben, háttérbe szorítva Oroszországot és Lengyelországot. A svéd birodalmiság alapját a kiváló svéd hadsereg képezte, amelynek alapját Gusztáv Adolf rakta le.

Gusztáv Adolf megtörte a szoros pikás formációt, az ún. burgundi-magyar hadrendet,¹² amely a 16–17. században uralta a csatateret. Helyettük ezerfős egységeket hozott létre, középen pikásokkal, szárnyaikon muskétásokkal és lövegekkel. Az új alakzatban a pikások könnyen tudtak mozogni és helyet változtatni, ami egy csatában nagyobb eséllyel a győzelmet jelentheti. A pikásoszlopok jobb és bal szárnyán 4x12 muskétásosztásokat helyezett el, amelyeket könnyű, állvány nélkül is használható kovás muskétákkal szerelt fel. Szintén a király invenciója volt az előre csomagolt és kiporciózott lőpor, golyó és fojtás, ami azt jelentette, hogy a golyót és a szükséges lőport papírba csomagolták és azt fojtásként használva pontosan egy lövésre elegendő muníciót adott. Egy átlagos muskétás 20-21 ilyen hordott magánál.¹³ A svéd muskétások képesek voltak folyamatosan tűz alatt tartani

¹¹ A nehéz (vértések) és közepes lovasság (dragonyosok) kombinált támadásai a kozák könnyűlovasság és gyalogság sorain rést nyitottak, majd a reguláris svéd darabont-gyalogság áttört rajtuk.

¹² A spanyol *terciók* korabeli elnevezése.

¹³ A golyókat mindig közvetlenül a csata előtt készítették el

az ellenséget. Az utolsó sor állt, a középső előrehajolt, az első térdelt. Egy sorozat leadása után pedig a mögöttük lévő sor eléjük lépett, és szintén ebben a formációban tüzelni kezdett, így lépésenként haladva törtek előre. Mikor pedig az ellenség lendült támadásba, a muskétások visszavonultak, a pikások 5–5,5 méteres óvó pikái mögé hátráltak, s mindezt hihetetlen gyorsasággal. Ezzel 2-3-szor gyorsabb tüzelésre is képesek voltak. Gusztáv Adolf személyi testőrségében, a sárga regimentben¹⁴ nem volt ritka a percenkénti három lövés sem. A király kivonta a forgalomból az addig használt 23 ágyútípust és helyettük három új fajtát tartott meg. A tüzéreket iskolában képezette, a királyi akadémián, következőképpen gyorsan és igen pontosan voltak képesek lőni. Minden fent említett zászlóalj jobb és bal oldalán, potenciálisan a seregek helyközeiben egy-egy könnyű 4 fontos ágyú volt található, ami mindig jelentős tüzérségi támogatást jelentett. Itt érdemes megemlíteni a kiváló Ratsherr¹⁵ és Feldmarshall Lenard Torstensson tüzérmestertábornokot, aki királyának egymaga nyerte meg a róla elnevezett háborút.¹⁶ A *reitereket*¹⁷ megszabadította ormótlan nagy páncélzatuktól. Pallosokkal látta el őket és sikeresen visszaadta nekik átütőerejüket. A nyugati lovasságok a korban az elavult karaklírozás taktikáját használták, tehát a lovasok nem kivont karddal törték át az ellenség meggyengült pontjait, hanem köröket leírva pisztolyaikkal lövéseket adtak le az ellenségre. A svéd lovasok nem szoros alakzatban, hanem vonalat alkotva támadtak, amely mindössze három sorból állt. Inkább az áttörő erőben bíztak, mintsem a tüzerőben.¹⁸ A svéd katonai ranglétra megegyezett bármely európai hadsereg rangjaival.

¹⁴ Nevét a katonák jellegzetes sárga mellényéről kapta.

¹⁵ Tanácsos.

¹⁶ A torstenssoni háború a harmincéves háború egyik kisebb konfliktussorozata volt, amely a svédek és a dánok között zajlott a háború svéd–francia szakaszában. A tüzérből lett tábornokot bízták meg az első támadás vezetésével Holsteinnél 1643-ban. 1644 januárjára már a svéd csapatok ellenőrizték a Jütland-félszigetet. A svédek igen sok területet nyertek ezzel a háborúval, valamint az azt követő brömsebrói békével 1645-ben.

¹⁷ Svéd nehézlovasok.

¹⁸ Mitták Ferenc – Mitták Péter: *Ötezer év, ezer híres történelmi személy*. TKK, Debrecen, 2004.; Geoffrey Regan: *Döntő csaták. Ötvenhárom csata, amely Szalamisztól az öbölháborúig megváltoztatta a világot*. Panem-Grafo, Budapest, 1993. 154.

A hadsereg fejlesztése nem állt meg Gusztáv Adolf reformjai nyomán. X. Károly Gusztáv szintén fejlesztette, bár érzékelhető változás csak XI. Károly idejében történt.

XI. Károly új adminisztratív rendszere

Az ún. caroleánus hadsereg Európa egyik legkiválóbb haderejévé vált. Minden svéd közigazgatási terület vagy megye köteles volt kiállítani 1200 katonát a hadseregbe. Ez kisebb egységekre (*rote*) lebontva 2-3 házanként egy főt jelentett, a többi sorozási mentességet kapott. Károly katonáit kiváló minőségű fegyverzettel látta el, sőt kiképzésük részeként a tisztek európai körutakat tettek és elsajátították a különböző országok különböző harci stratégiáit.

A svéd tiszteket, főtiszteket különböző újoncsozó területekre telepítették, és rangjuknak megfelelő birtokokat is kaptak.¹⁹ Ha támadás érte a birodalmat, a tisztek és a hozzájuk rendelt családok képesek voltak a kor mércéjével mérve igen gyorsan egy hadsereget kiadni. Ez volt az ún. *Indelningsverket*.²⁰

A svéd hadseregben a gyors reagálású hadtestek tették ki annak több mint a felét. Ez Karl Gustav Rehönskjöld tábornok ténykedésének volt köszönhető, aki favorizálta a dragonyosokat, illetve a nehézlovasságot.²¹ XII. Károly és apja, XI. Károly a közelharc hívei voltak és kedvelték a karddal vagy bajonettel vívott harcot. A svéd lovasság rapireszerű hosszabb kardokkal volt ellátva, hogy inkább szúrni legyen képes, mintsem vágni. Általában nyílhegy formájú „chevron” formációt alkalmazott az áttöréshez. Ebben a formában úgy helyezkedtek, hogy mindenki a lehető legközelebb álljon egymáshoz. Az 1685-ös királyi regulációk²² leírják, hogy amikor 150-100 m-re

¹⁹ Az 1680-as *Riksdagon* létrejött „felszámoló tanács” elkobozta a svéd főnemeség, a *Riddarhus* földjeit, s ezeket a területeket osztotta szét tisztjei és katonái között.

²⁰ Nagy Gábor: Az egyeduralomhoz vezető út a XVII. századi svéd királyságban. In: Miszler Tamás – Sashalmi Endre (szerk.): *A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben. Konferenciakötet*. Pécsi Tudományegyetem, Kelet-Európa és a Balkán története és kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2010. 23–25.

²¹ Robert I. Frost: *The Northern wars. War, State, and Society in Northeastern Europe 1558–1721*. Longman, Harlow, 2000. 274.

²² A királyi regulációk XI. Károly reformjainak alappillérei.

voltak az ellenségtől, galoppozásba kezdtek, s mikor már 25 m távolságra értek és látták az „ellenség szemének fehérjét”, elsütötték pisztolyaikat.²³ XII. Károly később megszüntette ezt a szokást, így a lovasság teljes erővel tudott előretörni. Károly taktikája agresszív volt, talán kissé túlzóan is, de nem egy örült ember agressziójával, hanem egy stratégiai zseniével mérve. Ennek volt köszönhető, hogy a svéd sereg sokszor győzelmet aratott a sajátjánál általában többszörös túlerőben lévő seregek felett is. XII. Károly folytatta apja, illetve Gusztáv Adolf örökségét. XII Károly hadireformjainak célja az előzőekben leírtakon kívül az volt, hogy minél jobban mobilizálja csapatait. És hogy csapatai és minden hadneme integráltan tudjon együttműködni. Erre egyetlen mód létezett: az éveken át tartó hosszas kiképzés. Ő volt az első, aki belátta, hogy a csapatok morális helyzete épp oly fontos, mint a stratégia, ezért mindig meghallgatta a katonák panaszait, akár saját tisztjeiről is.²⁴ Mikor XII. Károly belépett a nagy északi háborúba, csapatai jól kiképzettek, felszereltek és ellátottak voltak.

Carl Gustav Rehnskiöld

Károly sebesülése miatt a poltavai csata vezetését leghűségesebb és legkiválóbb tábornokára, Rehnskiöldre hagyta, aki Európa kétséget kizáróan egyik legjobb hadvezére volt, megszámlálhatatlan csatát vívott életében, és még nem akadt ellenfelére. A folklór szerint, amikor XII. Károly először találkozott vele 14 éves korában, Stockholmban vissza kellett fognia magát, hogy ne nevéssen: Rehnskiöld arca kerek volt, bőre matt fehér, az orra pedig egy bohócra emlékeztette. Erős testalkatú, szigorú tekintetű férfiú volt.²⁵

Carl Gustav Rehnskiöld 1651. augusztus 6-án született Greifwald pomerániai tartományban. Apja, Gerdt Anthon Keff Brink grófi rangját Krisztina királynőtől kapta szolgálatai fejében. A Rehnskiöld család története egészen az 1580-as évekig vezethető vissza, az alapítójáig, Gerhard Kewenbringk von Rehnéhez. Egyik öse Johan Kewenbringk, Axel Lewenhaupt svéd gróf tanítványa volt, s itt került a család kapcsolatba a svéd koronával először. Rehnskiöld kiváló nevelésben részesült: Pomeránia több iskolájában tanult,

²³ Alf Aberg: *The Swedish Army from Lützen to Narva*. In: Michael Roberts (szerk.): *Sweden's Age of Greatness*. St. Martin's Press, New York, 1973. 283.

²⁴ Uo. 284.

²⁵ Svéd mendemonda, mely soha nem nyert bizonyítást.

majd pedig Lund egyetemén. 1673-ban kezdte meg katonai pályafutását, mikor másodtisztként beállt a värmlandi regimentbe. Néhány évnyi szolgálat után elő is léptették: hadnagyi rangot kapott, s a Riksänkedrottningens lovas regimenthez utalták. Első harci tapasztalatát 1676-ban szerezte a scaniai háborúban. Rehnskiöld olyan jól teljesített a harcban, hogy XI. Károly kapitánnyá nevezte ki saját testőrgárdája (*livgardet*) élére. A testőrgárda élén harcolt az 1676. augusztus 17-én lezajlott halmstadi csatában, ahol a svédek igen nagy győzelmet arattak a dánok felett. A lundi csatában Rehnskiöld ismét megmutatta tehetségét és bátorságát. A sebesült parancsnok helyét átvéve több sikeres támadást hajtott végre az ellenség ellen. Ez a tette annyira lenyűgözte a svéd királyt, hogy helyben őrnaggyá léptette elő. Több sikeres kisebb csata után, mint a sereg legígéretesebb fiatal tisztjét, 1678-ban helyettes ezredessé tették.

A dánokkal kötött 1679-i béke Rehnskiöldnek is békét hozott, aki tisztként segített az elkövetkezendő hadjáratok megtervezésében. 1696-ban Hollandiából hazatérve XI. Károly előléptette, mikor pedig XII. Károly egy évvel később átvette apja koronáját, egyik első döntése az volt, hogy Rehnskiöldöt tábornaggyá nevezi ki, valamint Skåne tartomány kormányzójává. Itt elkezdte képezni saját csapatait. Lovassága, a skånei lovasság a svéd birodalom egyik legkiválóbb egysége lett és modellként szolgált a többi regiment számára. Nem csak kiváló kiképzést biztosított csapatainak, de felfegyverzésüket is a legnagyobb gonddal végezte. Rehnskiöld nem csupán generálisa, de mentora is volt a fiatal királynak. Mikor a nagy északi háború kitört, Rehnskiöld munkájának köszönhetően Európa egyik legkiválóbb hadserege XII. Károly zászlaja alatt vonult.

A narvai csata haditerve szintén Carl Gustav Rehnskiöld ötlete volt; a tízszeres túlerő ellenére is győzelemre vezette csapatait. A következő győzelmét a kliszowi csatában aratta, ahol 12 000 emberével győzte le a kétszer nagyobb lengyel–szász sereget. A legnagyobb győzelme a fraustadi csata volt.²⁶ Olyan taktikát alkalmazott itt a kiváló tábornok, mely igen kevés embernek sikerült a történelem során. Harapófogó-hadműveletet alkalmazott, amit még a katonai akadémián tanult, és annak idején Hannibál használta a cannae-i csatában. Ezzel a csatával kényszerítette térdre Károly Lengyelországot és Szászországot végleg. A poltavai csata volt az utolsó, amiben a nagy svéd tábornok részt vett. A vereség majdnem elkerülhetetlen volt a

²⁶ A svédek legnagyobb taktikai győzelme a háborúban, csak „*Ett Slag Färgat Rött*”-ként emlegették, minthogy minden svéd katonát szász vér festett aznap.

hadsereg számára, Rehnskiöld azonban mégis megpróbálkozott a lehetetlennel.²⁷ Rehnskiöld 1718-ig I. Péter fogságában maradt, majd pedig 1719-ben hazatért és visszavonult a katonaelettől. 1722. január 22-én hunyt el Lägges-tában.²⁸

Az orosz hadsereg

I. Péter katonai reformjainak általános megítélése az, hogy az elavult orosz hadsereget európai mintára újraszervezte, ennek eredményképpen pedig megszerezte a Kelet-Európa feletti dominanciát. Minden oroszok impériatorának katonai reformjai két fontos alappillérre épültek: az ellátmány, ill. az utánpótlás megszervezésére és a reguláris katonasorozásokra. Ennek első lépése 1698-ban a sztrelecek felosztatása volt.²⁹ E katonákat elmaradott, a régi moszkovita hagyományokban meggyökerezett visszatartó erőnek tartotta. Az 1700-i narvai csata Péter legnagyobb katonai veresége volt, egyben okot szolgáltatott neki a sereg továbbfejlesztésére. 1709-re a katonai reformok, illetve az új tisztikar már megmutatta hatását, s az országot Európa egyik főhatalmává tette.³⁰

A sztrelecek 1698-i felosztatása valójában nem tekinthető a hadsereg modernizálásának. Az 1698-ban felálló 49 sztrelec regiment már európai hadrenddel és parancsnoksággal rendelkezett.³¹ Ez annak köszönhető, hogy az orosz sereg modernizációja többé-kevésbé folytatólagos volt az 1650-es évektől. Így kimondható, hogy Péter tudatos hadszerző reformjai nem az alapjaiktól változtatták meg az orosz hadsereget, így ezek a reformok szintén nem tehetők felelőssé a svédek elleni győzelemért. Péter győzelmét Poltavánál sokkal inkább a diplomácia olyan irányú használata biztosította, ami megfelelő körülményeket teremtett seregének a harchoz, valamint a kelet- és nyugat-európai (kifejezetten oszmán) taktikák és seregszervezés kombinálá-

²⁷ Jan von Konow: *Karolinen Rhenskiöld. Fältmarskalk*. Stockholm, 2001. 12–220. Ez a mű az egyetlen, amely Rehnskiöld tábormok életével és munkásságával foglalkozik.

²⁸ Uo. 223.

²⁹ A sztrelecek a cár szolgálatában álló testőri és őrzési feladatokat végző lövészedek voltak, gyakran különböző felkelések élére álltak.

³⁰ Evgenii V. Anisimov: *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*. M.E. Sharpe, Armonk – London, 1993. 60–61.

³¹ M. D. Braminovic: *Sztrelety v pervoi chetverti XVIII*. 1956. 273–275.

sa. Az orosz kormányzat kifejezetten sokra becsülte az oszmán stratégiát, amelynek segítségével megfelelő előkészületeket tudott tenni a svédek ellen. Az oroszok alkalmazták a jól ismert tatár taktikát, miszerint, ha felégetik a sztyeppét, akkor meg tudják gátolni az ellenséget az élelemszerzésben. Ez volt az a kifejezett hadmozdulat, amely meggátolta 1708-ban a svéd előretörést.

A svédeket viszont nem lehetett csak taktikával legyőzni. Minden ország, mely átvette a svéd katonaság rendszerét, majd szembeszállt vele, elvesztette a harcot. 1700-ban a Narva előtt felálló orosz sereg és az 1709-ben felálló svéd sereg között egy nagy különbség volt: a dragonyosok száma. 1708-ban Péter elrendelte a nagyszámú dragonyos regimentek felállítását és kiképzését. Péter addigra eltanulta XII. Károlytól a háború művészetét, és tisztában volt vele, hogy Károly ereje a svéd dragonyosokon alapult. A svéd király Karl Gustav Rehnskiöld hatására megengedte az oroszoknak, hogy gyalogságban és tüzérségben számbeli fölényben legyenek, de a lovasságban nem. Péter újonnan felállított dragonyos egységeinek ereje abban állt, hogy képesek voltak a svéd csapatokat nyomás alatt tartani, ha rés nyílt a vonalaikon, áttörni, vagy ha kellett, saját alakulataik vonalán réseket betömni, mielőtt az ellenség kihasználhatta volna azokat. Ezeknek a lovasoknak a jelentősége abban is állt, hogy képesek voltak az ellátmányoktól elvágni őket.

1699-ben Péter először kezdett dragonyos egységek sorozásába, két regimentet állított fel ebben az időszakban. 1700-ban és 1701-ben 8600 kisenest sorozott be 14 regimentbe.³² 1702-ben még négyet alapítottak, amiből egyet még a következő évben el is bocsátottak. 1703-ban még nyolc alakulatot állítottak fel. Egyet szintén elbocsátottak a következő évben, valamint 1704-ben két másik regimentet is elbocsátottak a szolgálatból. 1706-ban 15 egységet állítottak fel, 1707-ben még nyolcat, valamint 1708-ban szintén nyolccal bővítették a sereget.³³ Tehát elmondható, hogy 1700–1709 között egy évben átlagosan tíz dragonyos egységet állítottak ki.

1702-ben a „*Kratkoe Pozhenie*”-ben meghatározta a dragonyosok kiképzését. Általában a vezető tiszt után nevezték el őket. Például Mensikov testőrezrede. 1700-ban a narvai csatában mindössze egy vett részt az említett

³² David G. Chandler: *The Art of Warfare on Land*. Penguin Books, London, 2000. 35–36.

³³ V. I. Shunkov: *Formirovanie reguliarnoi russkoi armii nakanune Svernoi vojni*. In: *Voprosy voennoi istorii Rossii: XVIII i pervaja polovina XIX v.* Moszkva, 1969. 234.

lovas egységek közül, a lesznajai csatában már 13, végül Poltavánál már több mint 26. Ez megmutatja, hogy az idő múlásával és a reformok bevezetésével egyre növekedett a dragonyosok szerepe. Az újoncok kismemesek, idegen szóval *gentryk* voltak, és mindenkinek magának kellett a lovait biztosítania. Egy harcra képzett ló igazán értékes volt; az oroszok általában a sztyepei lovakat kedvelték, és bár kisebbek voltak, mint nyugati társaik, nagy számban voltak elérhetőek a sereg számára. Egy lovas regiment alapvető svéd modellen alakult, 10 kompániából állt, 120 emberre egyenként. Minden regiment jobb és bal szélén 3 fontos ágyúkkal kísérve.³⁴ Az orosz lovasság nagyságát a poltavai csatában különböző történészek különböző méretűre becsülik. Beskrovnyi könyvében 17 regimentről ír, Chandler a lovasság számát 17 000 főre becsüli. A. A. Vasziljev 23 706 lovaról írt.³⁵ A svéd oldalon Englund 11 000 főre becsüli a lovasság számát, Beskrovnyi 22 lovas regimentről beszél, Vasziljev szintén 22-ről számol be.

Konklúzió

A poltavai orosz győzelem meglepő fordulat volt, és eldöntötte a háború kimenetelét. Péter a nagy északi háború során kitanulta a háború művészetét és képesse vált ellenfelei taktikájának átlátására. A szövetséges kozák és svéd seregek 1709-re még minőségi túlsúlyban voltak az oroszokkal szemben, de a cár új taktikáinak köszönhetően a folyamatos éhezéstől, az ágyuk, a lőpor és az utánpótlás hiányától szenvedtek. A svéd király azonban ezek ellenére, bízva kiváló hadvezéreiben, taktikai előnyében és szövetségese, a hetman segítségével, tovább nyomult Oroszország szívébe. Poltava mindhárom nemzet sorsára nagy hatással volt. A svéd birodalom összeomlott, területei elvesztek és többé nem rendelkezett nagyhatalmi befolyással. A Zaporozsjei Had a cár közvetlen irányítása alá került, autonómiáját megcsonkították, és a hetmant ezentúl a cár nevezte ki, akinek köteles volt hűségessé tenni. Az Orosz Birodalom felemelkedett, megszerzett kikötői segítségével gazdagsága gyarapodott, hadseregével pedig a következő évszázadban Kelet-Európa jelentős részét meghódította.

³⁴ Aberg: *The Swedish Army from Lützen to Narva...* i. m. 283.

³⁵ Chandler: *The Art of Warfare on Land*. i. m. 31.